

AZ ELMARADT GYÁSZ

És el kell beszélned fiadnak...
(Mózes II. 13,8)

Négy főből álló munkacsoportunk az MTA-Soros Alapítvány támogatásával hosszabb ideje tanulmányozza a magyar zsidóság 1944-es katasztrófájának következményeit a túlélők gyermekeinek lelki életében. Az indítást a véletlen adta, mondhatnánk, amennyiben véletlennel tekinthető, hogy egymástól függetlenül észleltük, napi munkánk során mint pszichiáterek, illetve pszichológus oktatók, hogy a hozánk forduló, viszonylag fiatalabb korosztály, amely 1944-ben még meg sem született, valamilyen — tudatos vagy tudattalan — feszültséget hord magában.

Számunkra sem rögtön derült ki az illetők zsidó mivolta, a szülők üldöztetése. Minden alkalommal a látszólagos véletlen pattintotta föl a titokként megélt — és meg nem emésztett — homályos élményeket. Az életrajzi adatokban és a lelki problémák terén is kezdetben meglepő, később szinte törvényszerűként értékelhető azonosságokat találtunk. Ezek után kezdtünk rendszeresen foglalkozni az 1945 után született generációval, illetve családjukkal. Úgy láttuk ugyanis, hogy a rejtett lelki sérülések elsősorban a családon belül jöttek létre. Indokoltnak látszott tehát, hogy lehetőség szerint több generációval foglalkozunk. Kutatásunk centrumában ugyan az 1945-öt követő években született zsidó származásúak problémája áll, ennek igazi megértéséhez azonban interjú kellett készítenünk magukkal a túlélőkkel, a szülőkkel, sőt, lehetőség szerint nem csupán az említett korosztály szüleivel, hanem gyermekeivel, azaz a túlélők unokáival is, hiszen a titokként rejtegetett élményeket óhatatlanul titokként örökítették át ők is gyermekeikre.

A holocaustról való hallgatás nem hazai sajátosság. Más országokban is hosszú évtizedekkel a történetek után kezdtek rendszeresebben foglalkozni a megélt traumák következményeivel, mégis a magyarországi helyzet sok tekintetben specifikusnak tűnik föl. Egyrészt, mert a hallgatás jóval tovább tartott, mint más országokban. Voltaképpen csupán az 1944-es események negyvenedik évfordulója kapcsán lehetett valamennyire is nyíltan felidézni a múltat. Másrészt azért, mert viszonylag nagy számú csoportot érintő problémakörrel van szó.

Nyilvánvaló tény, hogy a vitális fenyegetettség, a mindennap fenyegető halál, a megbélyegzettség a teljes magyar zsidóságot érintette. Ez tette szükségessé, hogy összehasonlítsuk egymással a koncentrációs táborban megjárta élményeit a munkaszolgálatot végigszenvedőkével, a budapesti gettó túlélőinek élményvilágával (voltaképpen az egyetlen végül is fennmaradt nagyobb gettóról van szó) és azokéval,

akik védett házak lakói voltak, vagy éppenséggel hamis papírokkal bújkáltak.

Hogy oly sokan feledni akarták mindazt, ami történt: természetes reakció. A traumák lelki feldolgozása egyik lehetséges módjának tekinthetjük, hogy 1945-ben, közvetlenül az átélt borzalmak után az itthon maradás, az újjáépítés, az újrakezdés, egy formálódó új társadalmi rendbe való aktív beilleszkedés látszott sokak számára járható útnak. Ebből eredeztethető a múlttal, a hagyományokkal való szakítás szándéka is.

A hallgatás „hasznossága” azonban — tapasztalataink alapján — legalábbis erősen megkérdőjelezhető. A mottóban szereplő bibliai idézet nem csupán a hívekre kötelező erkölcsi törvény.

Csaknem azonos megfogalmazásban a pszichológia tudományában és gyakorlatában régóta ismert. A múlt őszinte megbeszélésének hiánya — miként erre az analitikusan orientált pszichoterápiás gyakorlat már régóta felhívta a figyelmet — mindenképpen lelki következményekkel jár.

Az érintettekkel és családtagjaikkal folytatott több órás beszélgetéseink összegzése most van folyamatban. Ennek tapasztalatait kívánjuk majd, megfelelően feldolgozott formában, pszichiáter és pszichológus kollégáink rendelkezésére bocsátani.

Most csupán egyetlen mozzanatról számolunk be, amelyet valamennyi beszélgetés során érzékeltünk, s ez — a családban feszülő titok. Pontosabban az egyáltalán nem közölhető, megbeszélhető, megemészthetetlen titkok tömege, sorozata. Ezek a titkok az átélt borzalmakra, a holocaustra, az állandósult életveszélyre, s ezzel természetesen szoros kapcsolatban a zsidó mivoltára vonatkoznak elsősorban. Az eltitkolás a gyakorlatban, különböző szintű lehet, a teljes tagadástól az őszinte szándékú „én mindent elmondok a gyermekemnek”-ig, amely azonban mégsem vezet valódi információátadáshoz.

Az üldöztetések, a megbélyegzettség — a szó egyenes és átvitt értelmében egyaránt — traumatizáló hatását az 1945-öt követő több esemény — ma már úgy is nevezhetjük, 45 utáni történelmünk — tovább súlyosbította. A családon belüli titok vélt szükségességét tovább fokozta a társadalmi atmoszféra, amely mintegy intézményesítette, „államosította” azt. Bár bennünket elsősorban az egyén helyzete, sorsa érdekelt, természetesen nem hagyhattuk figyelmen kívül ezeket a beszélgetések során minduntalan felfelbukkanó társadalmi mozzanatokot sem, hiszen azok jelentősen meghatározták az előbbieket.

„Valahogy olyan volt a levegő — mondta egyik interjúalanyunk — , hogy úgy éreztem, nem to-

lakodhatok, nem kérdezhetem anyámat. (Aki megjárta a koncentrációs tábor.) Ha én tovább érdeklődöm, nagyon mély sebeket téphetek föl. S volt bennem valami naiv hit, hogy ha nem foglalkozunk vele, akkor nincsen. A zsidó lét valami ösbűnnek a forrása. Nem is lét: tudat. És ettől a tudattól megsza- badulni annyi, mint asszimilálódni.”

Interjúalanyunk megszenvedte azt, hogy megpró- bált szabadulni a zsidó tudattól, amitől nem lehet — s talán nem is kell — megszabadulni.

A hallgatás atmoszférájában a „zsidó” szót sok családban ki sem ejtették. A gyermeknek kellett meg- birkóznia azzal, vajon mit is jelenthet az otthon sut- togva kiejtett *zsé*, avagy *unzi* (unsere), vagy egyes népnevek — a családra vonatkoztatva (pl. mi, *bolgá- rok*...) Tipusosnak nevezhető titkok, a családi fény- képalbum, amihez nem szabad nyúlni, a falon függő csoportkép, amihez sohasem szabad rákérdezni, a fur- csa betűs könyv a fehérneműs szekrény alján, amit nem szabad megpillantani. Az iskolai tankönyvben pedig a költő, akit származása miatt (milyen szármá- zása?) hurcoltak el, majd öltek meg. Esetleg az újsá- gokban a halálozás rovatban a „Kozma utca 6.”. Csoda-e, hogy egyik interjúalanyunk szerint „a zsidó- ság az valami olyan negatívum, hogy az ember nem tehet róla, és mégis bántják érte”?

A ráébredés mindig véletlenszerű és mindig trau- matikus. A családi fétisként őrzött ruhadarabról ki- derül, hogy az Auschwitzban maradt nagymamáé. A nagypapa arcképén sémi vonásokat felfedező kis de- tektív keresztkérdések sorozata után tudja csak meg, hogy hát igen, *azért* hurcolták el és ment a gázkamrá- ba szegény... Szinte típusos a situáció: a másik gye- reket lezsidózó fiút végül is szülei kénytelenek felvilágosítani.

A titok miatt a szülők viselkedése sokszor ért- hetetlen a gyerek számára: például az iskolából hazasiető kislány a tejeslábasban melegíti fel a csir- kepörköltöt, s sehogyan sem érti a (zsidóságát természetesen következetesen tagadó) szülő felhábo- rodását, ahogy a szalonnás kenyeret majszoló kisfiú sem a jól irányzott apai pofont.

Zsidónak lenni jó vagy rossz dolog? A szülők nem is sejtik, hogy a megtörtént elrejtése, *jó és rossz* tisz- tázatlansága és összekeveredése milyen következmé- nyekkel járhat majd a gyermeknél. És a gyerek majdani gyerekénél...

Hétköznapi esetekben a veszteséget megkönnyíti, elviselhetővé teszi a gyászolás, az a folyamat, amelyet *gyászmunkának* nevezünk. Az általunk vizsgált ese- tekben mindez elmarad: a felnőtt, vagyis a szülő tán maga sem érzékeli, hogy egy vélt feledés jegyében ön- maga ellen dolgozik, vagyis megfosztja mindkettőjü- ket szereteteik emlékeitől és csorbát szenved a valahová tartozás érzése is. Ahogy mondják, a pokol- ba vezető út is jószándékokkal van kikövezve. A gyászmunka pedig azért marad el, mert a holocaust borzalmai *meghaladták a lelki apparátus teherbíró ké- peségét*.

A titokként kezelés további — és sajnos eléggé gyakori — következménye a *hasításnak* nevezett pszi-

chológiai jelenség: a gyerek két összetartozó dolgot valami miatt (azért, mert ha nem tudja is, de érzi, hogy nem szabad) nem tud összekapcsolni. Például a Radnóti gimnázium diákja évek múlva jön csak rá (addig is „tudta” ugyan), hogy a díszterem ornamen- tikája zsidó motívumokból áll. Hiszen az, hogy az épületben azelőtt zsidó gimnázium volt, tabutéma.

„Amiről nem beszélünk” — ennek az egykori sze- xuális felvilágosító filmnek a címével jellemezhet- nénk a helyzetet. A párhuzam — sajnos — messze nem teljes: a szexuális élet sokkalta kevésbé titok már, a felvilágosítás akármilyen következetlen, még- is sokkalta teljesebb, mint a zsidó mivolt tisztázása. Azt kell mondanunk, sokkal kevésbé szégyenletes.

S ugyanakkor tudósokról, írókról nem a lexikon- ban, hanem humorizáló suttogásokból derülhet ki csupán zsidó mivoltuk. Akikkel büszkékedhetnénk, ugyancsak a titok kategóriájába kerülnek. Egy inter- júalanyunk érzékletes szavai szerint 1944-ben hamis papírokkal, majd utána évekig hamis tudattal kellett álcáznia magát.

Próbáljuk megfigyelni a titok eme mechanizmusát egy család három generációja tükrében. A Mauthau- sent megjárta nagymama szerint „nem lehetett ez foly- ton téma, mert élni kellett, mert ha folyton erről beszélek, akkor akaratlanul is mit nevelek bele abba a gyerekbe? Ne sírjunk a múlton, hanem éljünk egy egészséges családi életet.” A történet folytatása: idős korában a nagymama leírta — önmaga és családja számára — a mauthauseni emlékeit. „Akkor éreztem könnyebbséget végre, amikor leírtam. Feloldottam magamban valamit, amit a társadalom nem oldott föl.”

1946-ban született fia: „Ha valami rosszat tettem az osztályban, én vagy a Klein Zsuzsa, a tanító azt mondta, hogy én benneteket összekötözlek. Én tud- tam, hogy Klein Zsuzsa zsidó, de teljesen érthetetlen volt, hogy miért pont vele akarnak összekötözni, ha rosszat teszek.” (Itt is a hasítás jelensége figyelhető meg.) Anyja fentebb említett emlékezését nem olvas- ta el: „van bennem valami tudatalatti önvédelem az ilyen stresszhatásoktól.” Viszont — okulva saját ne- gatív gyermekkori tapasztalataiból — megmondta 1972-ben született fiának óvodás korában, hogy zsi- dó. „Tiltakozott, hogy ő nem akar zsidó lenni. Ez megdöbbenett, mert azt nyilván nem mondta volna, hogy nem akarok keresztény lenni.”

S végül maga az unoka: „Rávezettek, belhatolt a tudatomba. Zavart, mert azt hiszem, most sem olyan előny, ha valakire azt mondják, hogy zsidó. Könnyű a tankönyvet bevágni, hogy koncentrációs táborok, ha hármat fel tudok sorolni, megvan az ötös, de ha a családom nem lett volna érintve, én sem gondoltam volna át.”

Készülő tanulmányunkat, mint említettük, pszi- choterápiával foglalkozó kollégáink számára készít- jük. Az ő feladatuk is a váratlanul, a második — vagy akár a harmadik — generációban felszínre kerülő traumák kezelése. Megelőzésük azonban valameny- nyiünk feladata.